

НОНСЕНС ЯК ПРИНЦИП ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ Е. ЛІРА

Публікація присвячена явищу нонсенсу в літературі Англії XIX ст. Предметом статті є аналітичне дослідження принципу нонсенсу в жанрі лімериків на прикладі творів Е. Ліра. Ключові поняття: абсурд (нонсенс), принцип нонсенсу, лімерик, фольклор.

Специфічною рисою англійської літератури постає нонсенс. Для дослідників нонсенсу (або абсурду) це явище досі залишається загадкою, оскільки не розроблена теоретична база для його вивчення. Трудність полягає в тому, що нонсенс є предметом вивчення таких наук, як логіка, лексикологія, семантика, стилістика, філософія і літературознавство. В Україні помітний інтерес до літератури нонсенсу, оскільки зараз явище нонсенсу існує в межах сучасної літератури постмодернізму і є одним з найменш досліджених у сучасному літературознавстві.

Приєм нонсенсу було винайдено в середині XIX ст. Літературознавці Н.М. Демурова, Д.М. Урнов, У. Де ла Мар, С. В. Ключев, М. Гарднер, Дж. Падні та інші, що вивчали дану проблему, вважають засновником нонсенсу Е. Ліра, оскільки саме цей поет увів термін у літературу.

Абсурд як прийом існував у народній поезії, був століттями узаконеним засобом дитячого мислення – в казках, загадках, будь-яких вигадках. Е. Лір звертається до нонсенсу як до принципу організації художнього твору, розширюючи його межі. Спираючись на фольклорні традиції стародавньої Англії, Е. Лір дещо змінив структуру фольклорних творів. Так створюються нові оригінальні образи і ситуації, які є вже не простим відтворенням або повтором народних стереотипів. Таке органічне сполучення традиційного, перевіреного віками, з одного боку, і індивідуального, непередбаченого – з іншого, надає особливій привабливості літературі нонсенсу.

Поезія нонсенсу почалась з "Книги нонсенсів" *A Book of Nonsense* (1846), автором і ілюстратором якої був Е. Лір. Художник і вчений, натураліст, музикант і поет – сполучення таких властивостей дозволило цій оригінальній людині всебічно вивчити, описати у віршах і представити в малюнках світ абсурду.

Е. Лір створив свою особливу чудернацьку країну зі своїми особливими чудернацькими законами, що рішуче відміняли звичаї і респектабельність існуючого світу.

Ім'я Е. Ліра стоїть окремо не тільки в англійській, а й у європейській літературі XIX ст. У його творчості знаходять пародійне відображення всі риси Просвітництва – дидактизм, утилітаризм, наставництво. "Нонсенси" Е. Ліра є атакою на пуританську літературу поч. XX ст. Саме це і робить схожим Е. Ліра на поетів-романтиків. Іноді Е. Ліра називають "Англійським Гофманом" за деякою типологічною схожістю [1:13]. Схожість спостерігається ще і у тому, що обидва автори самі робили малюнки до своїх творів. Спеціалісти вважають Е. Ліра засновником графічного гротеску: в своїх малюнках, відступаючи від досконалої точності, що присутня в його картинах, вводячи елементи примітивізму і символізму, він виявляв особливу фантазію [2:186-188]. Е. Лір мав велику кількість послідовників у літературі і гумористичному малюванні, серед яких ім'я Л. Керролла, автора казок про пригоди дівчинки Аліси в країні Чудес.

До кінця XIX ст., незважаючи на багато наслідувачів, Е. Лір залишається єдиним майстром, який використовує принцип нонсенсу в поетичних творах на рівні форми.

Форма лімерика, що була відроджена Е. Ліром, почала розвиватися в XX ст. До неї іноді зверталися і так звані "серйозні" письменники, наприклад, Дж. Голсуорсі. Однак на той час була розповсюджена анонімна література. Так лімерики знов повертаються до своїх витоків і стають фольклорними. Нові лімерики пропонують нові теми: політика, відкриття науки, техніки. З'являються навіть нецензурні лімерики. Змінюється і їхня форма. Найбільш поширеним стає "орфографічний" лімерик. У ньому принцип Е. Ліра – зпрошення англійської орфографії – перевернутий навпаки, що дає ефект подвійної переверзії [1: 21].

Основою для перших "несенітниць" Е. Ліра стали лімерики. Щоправда, самого терміну "лімерик" Е. Лір не вживав, завжди називаючи їх "нонсенсами". Деякі дослідники припускають, що термін "лімерик" з'явився лише в 70-х рр. XIX ст., а у словниках його стали друкувати з 1890 р. [3:12]. У довідниковій літературі лімерик трактується як форма гумористичної короткої поезії з двох коротких рядків і трьох довгих [4:862]. Незалежно від визначення лімерика існує визначення поняття поезії нонсенсу – поезія гумористичного характеру, оскільки вона не має звичного розумного значення [4:8]. Подане визначення свідчить про те, що лімерики не пов'язуються з нонсенсом. На нашу думку, даний підхід є помилковим, оскільки використання принципу нонсенсу в лімериках є необхідним, закономірним і історично обумовленим явищем. Таким чином, ми використовуємо термін "лімерик" у розумінні жанру поезії гумористичного або сатиричного характеру, яка складається з двох довгих рядків і трьох коротких, що представляють героя, його вчинок і реакцію оточуючих і в якій реалізується принцип нонсенсу.

Лімерики стали основою для перших "нісенітниць" Е. Ліра. Більшість поезій автора написані в даному жанрі.

Звернемо увагу на форму лімериків. Традиційні лімерики складаються з п'яти рядків, де перший і другий римуються з п'ятим, а третій з четвертим. Перший, другий і п'ятий рядки є значно довшими, ніж третій і четвертий. На початку першого рядка зображається герой, а в кінці зауважується, звідки він родом. У другому рядку описується зовнішність чи характер героя; в третьому і четвертому – говориться про його вчинок. Останній

рядок підсумовує сказане. Він виглядає - або як підсумок автора, або ж як опис реакції людей на цей вчинок. Така форма була збережена Е. Ліром, але зроблені деякі зміни: іноді Е. Лір замість підсумку в п'ятому рядку використовував повтор першого рядка. Прослідкуємо, як це було реалізовано в лімериках (переклад текстів наш):

There was a young lady of Russia,
Who screamed so that no one could hush her.
Her scream was extreme.
No one heard such a scream
As was screamed by that lady of Russia.

There was young lady of Crete,
Who was so exceedingly neat.
When she got out of bed
She stood on her head.
To make sure of not soiling her
feet.

Жила собі леді з Росії,
Яка кричала так, що ніхто не міг її заспокоїти.
Її крик був надзвичайним.
Ніхто ще не чув такого виску,
Як кричала та леді з Росії.

Жила собі леді з Криту,
Яка була дуже акуратною.
Коли вона вставала з ліжка,
Вона стояла на голові,
Щоб переконатися, що не забруднила ноги.

Герої лімериків – це народ диваків. У них можна зустріти всі вікові категорії: старий, стара, чоловік, юна леді, хлопчик; і майже всі соціальні прошарки: джентельмен, дама, місс, солдат, і "один знайомий".

Всі лімерики Е. Ліра умовно можна розділити на дві великі групи: автобіографічні, абстрактні, часто медитативні, та сатиричні. За кількістю переважають сатиричні лімерики.

Всі лімерики будуються на ситуації безглуздя, до якої потрапляє ліричний герой. В усіх використовується принцип нонсенсу. Ми пропонуємо для подальшого трактування лімериків керуватися методом П. Рекьора, що застосовується в лінгвістиці для інтерпретування метафори [5:416-433]. Тобто, для розуміння ситуації нонсенсу необхідно абстрагуватися від звичного розуміння світу, відкинути надбаний життєвий досвід і сприймати ситуацію як метафору. Так кожний нонсенс умовно можна розділити на два значення: перше – це власне те, що першим спадає на думку при читанні (буквальне), те, що читач уявляє, а друге – це те, про що йдеться поміж рядків (підтекст). Саме підтекст, або друге значення нонсенсу, і є тим, що повинен зрозуміти читач і що хотів сказати автор.

При аналізі поезії нонсенсу можна розглядати її так, як це зробив французький філософ Ж. Дерріда, який вважав: "Істина може бути прочитана поміж рядків. Це означає, що той, хто хоче дати їй звучати, завжди може вдатися до засобу, який вказує на тотожність істини і символів, що її розкривають, а саме, допомагаючи досягти своєї мети, довільно вводячи в будь-який текст невідповідності..." [4:431]. З точки зору пересічного читача, такими невідповідностями постають ситуації – нонсени:

There was an Old Man with a beard,
Who said, "It is just as I feared!
Two Owls and a Hen,
Four Larks and a Wren?
Have all built their nests in my beard!"

Жив один старий з бородою,
Який сказав: "Це саме те, чого я боявся! –
Дві сови і курка,
Чотири жаворонки і кропивник
Побудували гнізда в моїй бороді!"

Даний лімерик можна віднести до першої групи. Гумористична ситуація в ньому звучить трагічно. Читач зустрічає стару людину, яку атакують птахи, побудувавши в її бороді гнізда. Ця поезія алегорично висвітлює обставини життя Е. Ліра, коли йому докучало світське суспільство своїми плітками і намаганнями втрутитись у його особисте життя.

У даному випадку, ймовірно, можна побачити вплив творчості Е. По. На таку думку наштовхують рядки "It is just as I feared!", перелічені птахи, що оселилися у старого. Як відомо з біографії Е. По, він донестями боявся птахів, особливо круків, і намагався позбавитися своєї фобії, роблячи птахів персонажами творів. Щось схоже бачимо і у Е. Ліра. Ця думка підтверджується і при аналізі наступного лімерика:

There was an Old Man of Dundee,
Who frequented top of a tree\$
When disturbed by the crows,
He abruptly arose.
And exclaimed, "I'll return to Dundee."

Жив один старий з Данді,
Який часто відвідував верхівку дерева;
Коли його потурбували круки,
Він раптом піднявся.
І вигукнув: "Я повертаюся у Данді!"

У приведеному лімеріку ліричний герой також відбивається від набридлих йому птахів. На те, що лімерик автобіографічний, натякає і другий рядок, у якому алегорично говориться, що ліричний герой був частим відвідувачем кола, де збиралися "вершки" суспільства. До того ж поведінка ліричного героя своєю ексцентричною натякає на можливу поведінку автора лімерика. У даному випадку в основі нонсенсу лежить сатира.

А читаючи, наприклад, лімерик про дивакуватого старого, що харчувався живими кроликами, читач не лише здивується цій звичці, а й, можливо, жажнеться, оскільки логіка світу нонсенсу за своїми нормами не співпадає із логікою реального світу. Застосовуючи метод трактування лімеріку як метафоричного словосполучення, можна зробити висновок, що у лімеріку йдеться про людину нечесну, яка при нагоді або за своїм становищем ображала слабкіших за неї:

There was an Old Man whose habits, Induced him to feed upon Rabbits; When he'd eaten eighteen? He turned perfectly green, Upon which he relinquished those habits.	Був один старий, який мав звичку, Що змушувала його годуватися кролями; Коли він з'їв вісімнадцять, Він став повністю зеленим, Після чого він покинув ті звички.
--	--

Е. Лір скептично відносився до загальноприйнятих норм поведінки і моралі. Дивацтво було для нього загальною позицією, ексцентризм – формою захисту особистості від суворо регламентованого суспільства з його шкалою соціальних цінностей.

Поезія Е. Ліра при деякій зовнішній схожості з гумористичною народною поемою і казкою, стоїть від них далеко. Це пояснюється перш за все різницею в характері самого сміху.

Гумор Е. Ліра виникає на межі двох мистецтв – літератури і живопису, а окремо взяте одне з них не дає повної уяви про талант поета. У своїх "нісенітницях" Е. Лір майже не використовує каламбурів і вишуканих словесних образів чи складних конструкцій. Е. Лір – майстер словесної гри: він обігрує фонологію і орфографію слів. Пізніше такий гумористичний прийом називатимуть "спунерізмом".

Крім того, в своїх нонсенсах Е. Лір часто використовує слова-луна. Ці слова являють собою "перекручення", що, наче луна, нагадують знайомі слова. Е. Лір також був майстром неологізмів, частіше географічних назв. Деякі неологізми автора нонсенсу впевнено увійшли в англійську мову і літературу і вживаються навіть у сучасній англійській мові.

Незмінною рисою нонсенсу є автобіографізм, але не у звичному розумінні цього терміну. Йдеться про "перевернутий", уявний біографізм. Автор наділяє героя характером, схожим на його власний, ставить у схожі умови і вимагає діяти. Але умови усвідомлені автором у формі фразеологізмів і представлені в творах буквально. Таким діє і головний герой, тобто всі вчинки "усвідомлені" у прислів'ях або фразеологізмах, розгорнуті і перебрані в умовно-реальних ситуаціях.

Цікаво те, що деякі традиції нонсенсу були у подальшому використані в стилістиці (прийом спунерізму) та філософії. Так, традиція "гри" зі словами Е. Ліра була згодом розроблена у працях відомого філософа постмодернізму Ж. Дельози на прикладах творів засновників нонсенсу. Мову нонсенсу названо "шизоїдною" і розділено на окремі групи слів: "слова-пристрасті", "слова-дії" і, власне, "шизоїдні слова" [2 : 291]. Також філософ детально розглядає етимологію новоутворень Е. Ліра.

Спираючись на аналіз поетичних творів Е. Ліра, можна стверджувати, що нонсенс - це принцип організації художнього твору, в основі якого лежить гра з читачем з використанням таких стилістичних прийомів, як каламбур, гротеск і гіпербола.

Головний образотворчий прийом - побутова деталь у неймовірному повороті – змушує уяву рухатися далі. Гра розуму виходить за межі дитячого сприйняття, і те, що було вигадано для дитини, виявляється здатним зайняти увагу дорослого.

Пізніше, у 60-ті рр. ХХ ст., література нонсенсу розвивалася в рамках літератури постмодернізму. Неможливо стверджувати кардинальні зміни чи вплив постмодерністської течії на принцип нонсенсу, оскільки деякі риси, що пізніше стали вважатися рисами постмодернізму, в нонсенсі були прийняті аж до виникнення літератури постмодернізму. Наприклад, набагато раніше, ніж це було усвідомлено теоретиками постмодернізму, Е. Лір вважав оточуючий світ хаосом і створив свій хаотичний світ нісенітниць у протиставлення звичному світу хаотичного. Інший постулат – "пародійний модус розповіді" та "текст як усвідомлення". Ці засади літератури нонсенсу були розвинуті і вийшли за межі принципу, поєднавшись з іншими і перетворившись на літературну течію.

1. Демурова Н. М. Topsy-Turvy World. – М.: Наука, 1974. – 214 с.
2. Делез Ж. Логика смысла. – Минск: Современный литератор, 1991. – 215 с. 1.
3. Partridge E. The Nonsense Words by E. Lear and L. Carroll. // <http://www.NonsenseLiterature.com>.
4. Деррида Ж. О почтовой открытке от Сократа до Фрейда и не только. – Минск: Современный литератор, 1999. – 830 с.
5. Рекер П. Метафорический процесс как познание, воображение и ощущение // Теория метафоры. – М.: Наука, 1989. – 527 с. С. 416-433.
6. Sewell E. the Field of Nonsense. // www.NonsenseLiterature.com.

Books of Nonsense. // <http://www.Amazon.com>.

Cammaerts E. The Poetry of Nonsense. // <http://www.Amazon.com>.

Davidson A. Edward Lear, Landscape Painter and Nonsense Poet. // www.NonsenseLiterature.com

Lear E. The Book of Nonsense. // <http://www.Amazon.com>.

Lear E. More Nonsense. // <http://www.Amazon.com>.

Матеріал надійшов до редакції 19.03.2004 р.

Попова И.А. Нонсенс как принцип организации поэтических произведений Э. Лира.

Статье посвящена явлению нонсенса в литературе Англии XIX в. Предметом статьи является аналитическое исследование принципа нонсенса в жанре лимериков на примере произведений Э. Лира. Ключевые понятия: абсурд (нонсенс), принцип нонсенса, лимерик, фольклор.

Popova I.A. Nonsense as a Principle of Arrangement of the Poetic Works by E. Lear.

The article considers the phenomenon of nonsense in the English literature of the 19th century. It provides a research into the principle of nonsense in the genre of limericks illustrated by E. Lear's works. Key words: absurd (nonsense), the principle of nonsense, limerick, folklore.